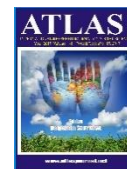

ATLAS INTERNATIONAL REFERRED JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

ISSN:2619-936X

Article Arrival Date: 06.06.2017

Published Date: 15.09.2017

2017 / Sept.

Vol 3, Issue:5

Pp:51-55

Disciplines: Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences)

ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ ЕМШІЛІГІНІҢ СИПАТЫ МЕН ТҮРЛЕРІ

FORM AND TYPES OF KAZAKH TRADITIONAL HEALING

K. ASHYRKHANOVA

PhD student at the University of Omer Halisdemir

Karlygash ASHIRKHANOVA

Omer Halisdemir University

АННОТАЦИЯ

Күнкөріс кәсібінің негізі малдың бабымен байтақ далада жүрген қазақ халқын ауру сырқаудан атадан балаға мирас болған халық емшілігі сақтаған. Бұл мақалада халық емшілігінің даму тарихынан деректер келтіріле отырып, халық емшілігінің түрлері сипатталады. Халық арасындағы емшілердің емдеу тәсілдері мен ғасырлар бойы жылдар жылжыған сайын жаңа дәуірлік даму сипатына ие болған Қазақтың шипагерлігінің емдік сипаттары қарастырылады.

Кілт сөздер: халық емшілігі, емдеу тәсілдері, бақсы, шаман, сынықшы

ABSTRACT

The basis of the subsistence farming was the fact that the Kazakh population living in the vast steppes of the cattle had been treated by the people who had inherited the disease from the disease. This article describes the types of people's health, with the data presented in the history of population health history. The treatment methods of healers among the population and the medical properties of the Kazakh healing, which has been characterized by a new epoch of development, will be studied each year.

Keywords: folk remedies, methods of treatment, shamans, shamans, scavengers

КІРІСПЕ

Орта ғасырда Орта Азия мен қазақ жерінен шыққан ғұлама ғалымдар Әл-Бируни, әл-Разани, Әбунәсір әл – Фараби, Жүсіп Баласағұн, Әбу-Әли ибн-Сина сияқты ғұламалардың медицина саласындағы еңбектері халық емшілігінің сипатын айқындап, ғылыми ілімге жақындауына зор ықпал етті. Ғұламалар еңбегі халық арасындағы емшіліктің бай мұрасынан жинақталып сұрыпталып жазылғандықтан да, еңбектің идеялық тұжырымдары халықтың арасында тез тарады әрі оң қабылданды. Отырардан шыққан ғұлама ғалым әл-Фараби «Адам ағзалары жайлы» және «Жануарлар ағзалары жайлы» т.б. медициналық еңбектерін жазып қалдырса, әл-Фарабиді өзінің ұстазы атаған, оның ілімін дамытушы ғұлама ғалым әрі дәрігер Әбу Әли Ибн Сина медицинаға арнап 16 кітап жазғандығы мәлім. Бұл ойшылдардың халықтық шипагерлік ілімін ғылыми теориялық әрі тәжірибелік ілімге айналдыруы, халықтық шипагерліктің емдік тәсілдері мен әдістерін байыта түсті. Қазақтың халық емшілігі өзімен іргелес Қытай, Тибет, Монғолия, Үндістан, Орта Азия, Араб, Ресей т.б.

елдердегі халықтың емдік дәстүрлерімен, бір жағынан, өзінше ерекше, бір жағынан, олармен ұқсас, сабақтас та болды.

Халық емшілігінің тарихы

Орта Азияда халық емшілігінің ертеде дамығандығын тарихи деректерден білеміз. Ұлы Әмір Темірдің /1333 – 1405/ өзі жазған өмірбаянында 1354 жылы қатты сырқаттанады. Самарқанның шипагері анардың шырынымен емдей алмай, Түркістанның шипагері қан алып, айықтырғанын айтады [1, 12-13 бб.]. Бұдан Орта Азияда Х-XV ғасырларда дамыған жоғары ғылыми шипагерлік ілім болғанынан хабардар етеді. Қазақтың халық шипагерлігінің тарихы ұзақ, біздің дәуірімізден де арырақ басталатыны байқалады. Қазақтың шипагерлігінің емдік сипаттары ғасырлар бойы жылдар жылжыған сайын жаңа дәуірлік даму сипатына ие болды. Қарапайым халық емі түрлері жеке ұлт болып қалыптасудан да бұрын пайда болғандығына да күмәнмен қарауға болмайды. Қазақ даласында алғашқы рулық үйсін, қаңлы, найман, қыпшақ т.б. тайпалары дәуірінде-ақ, емшілер ауру адамның сырқатын емдеуді қолға ала бастаған. Қазақ шипагерлері өздері жасаған табиғи дәрілерін әртүрлі жұқпалы аурулардың алдын алуға, бас сакинасын емдеуге, улы жәндіктердің шаққан уытын қайтаруға да қолданған. Қазақтың халық емшілік дәстүріндегі емдік жүйесінің дамуы Шығыс пен көрші елдердің шипагерлік өнерлерінің жетістіктерін сабақтастыра қолдануында еді. Қазақ шипагерлерінің көршілерінің шипалық әдіс-тәсілдерін пайдаланып, өзіндік шипалық тәсілдерін байыту мен біріктіру шеберлігінің жетістігі, ұлттық шипагерліктің негізін қалады деген тұжырымдама жасауға болады. Қазақ халқының арасында болған халық емшілері мен емшілік дәстүрінің дамуы туралы нақты жазба тарихи деректер болмады. Оның тарихы халықтың ауыз әдебиетінде көрініс табады. Бұл тақырыпқа түрен салып орамды ойларын, пісіп жетілген пікірлерін қалың қазағына мұра етіп қалдырған Шоқан Уәлиханов, Мұхтар Әуезов, Әлкей Марғұлан, Ақжан Машанидың жазбалары бар. Оларда Қойлыбай бақсы, Абылай ханның жұлдызшысы Байыс, Мөңке би, Маңқы би, Бекет әулие, Бұқар жырау сынды өзге де халыққа аты кең жайылған қыдыр дарып бақ қонған көріпкелдер мен данагөйлердің өрнекті өсиеттері мен сөздері істері сөз етіледі. Сонымен қатар қазақтың халық шипагерлігінің қыры мен сырын зерделеп қолжазбаларын қалдырған А. Левшин, А. Ягмин, Ш. Уалиханов, Н. Зеленд т.б. да зерттеушілердің еңбектерінде кездеседі. Мәселен, қазақ даласында қан алу емі ауруларды емдеудің негізгі жолы екенін Г. Колосов (1903 ж.), А. Ягмин (1845 ж.) жазды. Ал дәрігер Шустовтың (1895 ж.) жазуы бойынша қазақтың шипагерлері адамның басы қатты ауырғанда, бастың белгілі бір жерін бізбен шаншып, оның орнына күл сепкен. Бұл емдеу тәсілі қытайдың инемен емдеу тәсіліне ұқсастығы байқалады. Бұл емдеу тәсілі қытайдан да бұрын немесе қатарлас қазақ халқы арасында да болғандығын көрсеткенімен уақыт өте келе халық арасында біртіндеп емдік түрден алшақтауы нәтижесінде, ұлттық емдік сипатын жоя бастағанын көрсетеді. Халықтың өз ұлттық жазуы болмауынан оның сан алуан шипалық шипагерлік әдіс-тәсілдерін қағаз бетіне хатқа түсіруіне мүмкіндігі болмады. Шипагерлер көргенін, білгенін, естігенін көбіне есте сақтап, жеке шипалық қызметтерін жалғастырып отырды.

Емдеу тәсілдері

Қазақ емшілері аурудың пайда болуы денедегі сыртқы суықтық пен ішкі ыстықтықтан пайда болатынын білді. Ауруды жазудың негізі оны терлету деп, ауруға суық тиген деген болжаммен шөп дәрілерін – апиынды, мияның тамырын және жалбызды беріп терлеткен. Терлеген ауруды жылы бөлмеде ұстаған. Өкпе мен көк жөтел ауруларына ұшырағандарға күшті қуатты тағамдар беріп, қымыз ішкізіп және жылқы мен борсықтың майын ішкізіп емдеген. Емшілер адам бойындағы ауру ыстық пен суықтың араласуы болған жағдайда адам қуатының тепе-теңдігінің бұзылуына әкеліп

соғатынын түсінді. Халық арасындағы түрлі ауруларды емдеп жазудың нәтижесінде олардың емдеу тәсілдерінде ойлап таба білді.

Ертеден-ақ, қарапайым халық шипагерлері психикалық аурулардың пайда болудағы сыртқы сипаттық себептерін жақсы білгендіктен оған «меңіреу», «есі ауысқан», «елірме», «жынды», «қоян-шық», «құтырған», «делбе», «талма» т.б. анықтамаларды қою арқылы шипагерліктің ұлттық сипаттағы психологиялық және философиялық танымдарын туғызды. Халық арасындағы бақсы балгерлердің сиқырлы әсерлері мен қарапайым емдері адамның ауруын емдеуге үлестерін қосып отырды. Сондықтан да, халық емшілерінің емдеу тәсілдері діни сенімдер мен әдеп-ғұрыптарға негізделді.

Дегенмен, қоғамның даму жүйесі халықтық шипагерлікте оташылар, сынықшылар, шөппен емдеушілер, қан алушылар, сылап-сипаушылар, діни сенім және әдет – ғұрыптармен емдейтін т.б. топтары пайда болды да, олар бойларындағы қасиеттерін жақсы жақтардан көрсетіп дәлелдеуге әрекет етіп нәтижелі болуына ұмтылды.

Бақсылық өнермен емдеу тәсілі

Бақсылық өнері тәңірдің сиы, құпиясы деген ұғымда болды. Бақсы ол өз ортасында басшы және шипагер қызметін атқарып өзінің болжампаздық, көріпкелдік, құмалақшылық, сиқырлық, ақын-сазгерлік ерекшеліктерімен халықты өзіне иландыру сенімі арқылы емдеді. Тәңірге табынушылардың сәуегейі, бақсылардың пірі Қорқыт ата болды. Қорқыт ата бақсылық өнерінің атасы әрі негізін қалаушы да. Бақсының сарыны, үні ешқандай өлең, толғаулардың сазына, мәнеріне ұқсамайды. Өте қайғылы тебіреніспен шығатын оның үні адам ағзаларына бірден әсер етіп, өзіндік биоэнергетикалық резонансты тербелісті тол-қындар бөліп шығара отырып, отырған адамдардың психологиялық көзқарасын бір нүктеге қоя біледі. Сөйтіп, өзінің сиқырлы қобызының сазымен, мұңлы үнімен адамдарды өзіне қаратып сырқатты емдеді.

Шамандық діни наным сенім арқылы емдеу түрлері

Халық шипагерлері өркендей келе әртүрлі емдеу тәсілдері ішінде шамандық діни сенімі тәсілімен: қайтыс болған киелі әруақты адамдардың кесенесі басына ауру адамды түнету арқылы мал сойғызып, әруақтарға арнап дұға оқытып ауруынан жазылуына, нәрестелі болуына немесе жолы ашылуына тілектер тілету арқылы / *бүгінде жалғасуда - 3.Қ*/ және уқалау, ұшықтау, қақтыру, аластау, қорықтық күй, үшкіру, дем салу, шошындыру, дұғалық ішірткі беру, тұмар жазып беру, аштау, бақсылардың көмегіне жүгіну, ауруды көшіру, ауруды қуу, көшіріп емдеу, ұқсастық табу арқылы емдеу, ықылықты емдеу, арбау сөздерімен де, емдеу деген иландыру әдістерімен, шешек ауруын емдеу, жылан, бүйі және қарақұрт шаққаннан емдеу, шабақтау, сорбақта т.б. шипалық тәсілдерді пайдалану арқылы өрісін кеңейте бастады. Халық шипагерлері ертеде ауру адамның ішкі және сыртқы сырқатты белгілерін – өзі айтқаны бойынша тыңдау, тамыр ұстау, ауырған адамның өңін байқау, сөзіне, тұлғалық көрінісіне және жүрісіне қарап, денені сипау мен аурудың өзінен сұрау арқылы анықтады.

Жүйке жүйесі ауруларын емдеу түрлері

Мәселен, шипагерлер қан қысымы өзгерген, бет-аузы қисайған, қол-аяқтың тартылуын адам организміндегі нервтердің зақымдануы деп болжап, қажетті емін пайдаланып, сырқатты жаза білді. Ол үшін науқасқа күйдірілген ыстық қышқаш темірді жалатқанда, одан адамның тілі күймей, керісінше адамның артқы миы мен тұлабойы тітіркенген. Осының әсерінен денедегі зақымдалған нерв талшықтары оянып, қалыпты жұмыс істей бастауынан аурудың беті бері қараған. Ұшықтауда да

тітіркендіру әдісін пайдаланып бетке суық сумен бүрку және жүгенмен ұшықтау арқылы, немесе шошындыру үшін аурудың үйіне атпен шауып кіру тәсілі бойынша да, шошынған нервтердің қалпына келуі үшін емдік шаралар қолданған. Бұл емдік шипалық тәсіл бүгінгі ғылыми медицинадағы шартты рефлекстік шошындыру мен өзін-өзі иландыру тәсіліне ұқсастығын білдіреді.

Ішкі ауруларды емдеу

Шипагерлер ішкі ауруларды көбінесе қан кетіру, денені уқалау мен ысқылау, денесін қалың жамылғышпен жауып қымтап жылту, ішін айдату, құстыру, тамақты аздап беріп ашықтыру, қайнатылып жасалған дәрі–дәрмектің тұнбасын немесе ұнтақтарын ішкізумен терлету, зәрін шығару, ішін жүргізу, қақырық түсіру арқылы емдесе, ал табиғи минералды сулар және балшықтар арқылы аяқ – қолдары мен тері ауруларын емдеген. Халықтық шипагерлікте шипагерлер сыртқы жара, ойық жара, сынық, буын шығу, күйік, ісік, сіңірдің тартылуы әрі созылуы мен үзілуін және ісікті де емдей білген. Аурудың түрін анықтаған соң, өзінің дайындаған дәрі – дәрмегін ішкізіп емдеу, қан алу, шертіп немесе шертпей денеге лоңқа қою, уқалау, құяң үзу, денеге ыстық – суық өткізіп емдеу, арасанға түсу /минералды суларға – З.Қ. /, күн нұрына қақталу, бұлаулау / қарағай, , ермен, қайың жапырақтарына, жалбыз т.б. /, қой терісі мен қой жынына түсу, қуатты мол ет, сүт, маңыз, ірімшік, құрт, айран, саумал, қымыз сияқты тағамдарды пайдалану т.б. әдістерін ауру-ларға емдікке қолданған. Мәселен, жаңа сойылған жылқының, қойдың, ешкінің жылы терісіне суық тиген, белі шойырылып ауыратын сырқаты бар адамдарды түсіріп орап, үстіне қалың жапқыш жауып, терлету тәсілін пайдаланған. Халық шипагерлері аурудың денесінен қан алу тәсілінде өзіндік әдіс тәсілдері бойынша орындаған.

Сынықшылық пен оташылық

Сынықшылар ешқандай дәрі көмегінсіз әрі гипссіз сынықты салып, қарапайым әдіспен таңып мерзімдік шарттық әдіспен қосымша емін жасап, сынықтың толық әрі мінсіз бітуін қадағалаған. Қазақтың көреген оташылары нәрестенің опырылып кеткен бас сүйегінің ұсақ сынған бөлшектерін еппен алып, оның орнына жас тасбақаның сауытын жапсырып, оны жаңа сойған тайдың ішегімен орап таңып тастап қалыпты түрде жазып алуы, халықтық шипагерлердің емдеу мәдениеті сатысының жоғарылығын көрсетеді.

Оташылар: қан тоқтату, қан алу, үсіген жерлерді емдеу, күйікті, жылан мен қаракұрт шаққанды, адам денесіндегі бездерді, көздің ағын сылып алу, желкеге шыққан шиқанды кесіп алу, ісіктің аузын шығару т.б. емдік көмектерін жасаған. Мәселен, қанды тоқтату үшін адамның өзінің аққан қанын жинап алып, оны шағын ыдыста күйдірген де, одан кейін жанған қанның күлін жараның үстіне сепкен. Құмырсқаның илеуін суға қайнатып ісіген жерге таңу арқылы аузын шығарған. Кейде қарапайым тәсілмен жасалған «Қимай» майын жағумен сыртқы жараны емдеген. Бұл туралы қазақтың халық емін дамытып ғылыми анықтама берген медицина ғылымдарының докторы, профессор Естөре Оразақов былай анықтама береді: «Қимай» алу үшін қойдың қиын қаластырып жағады, жер ошаққа өртеген қойдың құмалағы мен қиының будақтаған қою қара түтінінің үстіне қазанды төңкергенде жіңішке түтікпен жанындағы жабық ыдысқа тамшылап ағатын майын қимай дейді»[4, 24 б].

Қорытынды

Қазақ шипагерлігінде адамның сырқатының пайда болу себептерін біліп анықтаған сайын емдеп жазудың мәдени емдік жолы ілгерілей бастады. Қазақ шипагерлері табиғаттың ауа райының тұрақты қалыптылығы мен әртүрлі өзгерістерін адамның денсаулығының қалыпты әрі қалыпсыз болуына және жан жануарлар мен өсімдік

әлемінің тіршілігіне де үлкен әсері бар деп қарады. Өйткені, ұлттық шипагерлік ауа, су, топырақ және күн сәулесін табиғаттың негізгі тіршілік көзі деп есептеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Оразақов Е. Қазақ халық медицинасы. - Алматы: Ғылым, 1989. - 77 б.
2. Тілеуқабылұлы Ө. “Шипагерлік баян”. - Алматы: Жалын, 1996. - 463 б.
3. Алдашев А., Әлімханов Ж. Қазақтың халық медицинасының құпиясы. - Алматы: Қазақстан, 1992. - 160 б.
4. Қожалымов З. Мәңгілік құпия шежіресі. - Алматы: Сөздік-Словарь, 2001. - 410 б.
5. Әл Машани. Әл-Фараби. - Алматы: Қазақстан, 1990. - 190 б.

